

КРИЗА НЕОЛІБЕРАЛЬНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА СТРАТЕГІЇ ВИХОДУ З КРИЗИ: ПОГЛЯДИ СУЧАСНИХ АНТИГЛОБАЛІСТІВ

© Фостик М.В., 2004

Розглянуто проблему деформації глобалізаційних процесів. Сьогодні проблеми глобалізації і антиглобалізації надзвичайно актуальні в світі, а також і для вітчизняних підприємств. Саме тому тенденції в змінах і в оцінці глобалізаційних процесів становлять науковий інтерес у статті.

In submitted clause the problem of deformation globalization rises. Today problems globalization and anti-globalization very urgent in the world, together with for the domestic enterprises. Therefore tendencies in changes and in an estimation globalization of processes are of interest in to clause.

Постановка проблеми. Протягом останніх двадцяти років у світі точиться дискусія стосовно ролі та наслідків процесів глобалізації. Найбільш неоднозначно оцінюється вплив глобалізаційних процесів на розподіл прибутків, фінансові спекуляції, коливання валютних курсів, діяльність ТНК. На фоні інших болючих проблем, таких як деградація навколишнього середовища, бідність та голод, ситуація видається особливо загрозливою. Причину такої складної та неоднозначної ситуації вчені вбачають у кризі сучасної неоліберальної форми глобалізації. Причому криза, що спостерігається, має характер системної, а отже, сучасну ситуацію у світі можна охарактеризувати як певний біфуркаційний період. Інакше кажучи у розвитку світової системи, в якій учасники системи опиняються перед вибором, тобто мають декілька альтернатив розвитку. Більшість вчених погоджуються з думкою, що неможливо однозначно передбачити, якою буде ця альтернатива, оскільки в її формуванні будуть задіяні усі члени світової спільноти. У контексті вищевикладеного, стає зрозумілим, чому на цьому етапі пошук прийнятної еволюційної альтернативи є надзвичайно актуальним питанням.

Постсоціалістичні країни, що стали на шлях ринкових перетворень, зокрема й Україна, неминуче повинні брати участь у глобалізаційних процесах. Оскільки намагаючись інтегруватись у світові економічні процеси, наша країна дотримувалась курсу на побудову неоліберальної ринкової системи і, вочевидь, не досягла помітних успіхів, дослідження альтернативних теорій глобалізації може стати корисним досвідом.

Розробкою та дослідженням означеної вище тематики за кордоном та на теренах колишнього СРСР займається велика кількість дослідників. Більшість з них належать до антиглобалістичних організацій та ініціатив або поділяють точку зору антиглобалістів. Серед вчених та практиків, які у своїх роботах досліджували питання пошуку альтернативних шляхів глобалізації, доцільно відзначити І. Валерстайна, Дж. Стігліца, Дж. Гелбрейта, Дж. Сакса, П. Друкера, Б. Літера, М. Лінтона, Л. Гайта. Ці автори не тільки доводять наявність системної кризи, а й пропонують різноманітні моделі виходу з цієї кризи.

Оригінальністю вирізняються пропозиції російських авторів, таких як М.Г. Делягін, А.В. Бузгалін, Е.А. Азроянц, В.І. Пантін. Серед українських дослідників глобалізації як такої та різних перспектив розвитку цього процесу доцільно відзначити Ю.П. Пахомова, В.П. Ключка, А.С. Філіпенка, А.С. Гальчинського, З.О. Луцишин.

Аналіз останніх досліджень і результатів. Ця стаття виконана відповідно до теми дисертаційного дослідження автора "Парадигма антиглобалізму в трансформаційних процесах

міжнародних фінансових організацій” і, зокрема, є узагальненням третього розділу дисертації “Зміна акцентів в оцінці глобалізації та застосування практичних мікромоделей антиглобалістами”.

Постановка завдання. Метою та завданням пошукової роботи є аналіз та узагальнення тенденцій та змін в оцінці глобалізаційних процесів, а також систематизація існуючих альтернативних підходів. Особливу увагу, на думку автора, потрібно приділити саме альтернативам, що пропонуються антиглобалістичними організаціями, оскільки представники цих організацій та руху загалом набирають ознак потужного актора міжнародних відносин.

Для досягнення поставленої мети у цій пошуковій роботі передбачається вирішити такі **завдання:**

- ✓ розглянути та узагальнити існуючі позиції щодо кризи неоліберальної форми глобалізації;
- ✓ систематизувати альтернативи неоліберальної глобалізації, що пропонуються сучасними дослідниками та практиками, зробити висновки щодо можливості їхнього практичного застосування;
- ✓ проаналізувати діяльність та роль антиглобалістів у формуванні та практичному використанні альтернативних теорій.

Виклад основного матеріалу. Глобалізація, яку розуміють як інтеграційний процес взаємодії і взаємопроникнення різних суспільств у світовому масштабі, становить об’єктивну тенденцію, що теоретично може призвести до формування нового єдиного світового суспільства. Але сучасні глобалізаційно-інтеграційні процеси, що налаштовані на об’єднання світу, на розвиток спільних дій та прагнень усього людства, базуються на капіталістичній системі цінностей, для якої характерними рисами є конкурентна боротьба, індивідуалізм, раціоналізм, прагматизм, пріоритет матеріального над духовним, особистого щодо суспільного. Правила поведінки на світових ринках встановлюють найбільш впливові та розвинуті в економічному сенсі країни, пропонуючи решті країн добровільно або ж під дією сили приєднатись до існуючих порядків.

Отже, ті самі процеси, що спричиняють інтеграційне єднання, породжують нові форми світового панування та поляризацію по лінії протистояння між багатими суспільствами та суспільствами знедоленими, між “золотим мільярдом” та периферією.

Тобто відбуваються процеси, передбачені ще Марксом, котрий зазначав, що разом з капіталістичним накопиченням відбувається інтернаціоналізація капіталістичного режиму, зростання маси пригноблення, рабства, експлуатації та збідніння. І якщо не всі прибічники антиглобалістичного руху поділяють подібну критику капіталістичного ладу як такого, то майже всі вони налаштовані негативно щодо його неоліберальних проявів.

Неоліберальна школа політекономії домінувала у визначенні перебігу глобалізації, починаючи з 70-х років ХХ ст. і до наших днів. Цьому сприяли кризові явища у структурі держави, гострі фінансово-бюджетні труднощі, а також спроба сформулювати новий економічний порядок, згідно з яким передбачався переділ ресурсів на користь країн, що розвиваються. У відповідь на це розвинуті держави прийняли неоліберальну модель розвитку, що дозволила їм зберегти свої позиції в нових умовах. В основі цієї моделі, як вже зазначалось, лежить доктрина, відома під назвою “вашингтонський консенсус”. Ринок вважається єдиним ефективним регулятором розвитку, а завдання держави зводиться до досягнення збалансованості бюджету та боротьби з інфляцією.

Варто, однак, зазначити, що теоретичні положення неоліберальної глобалізації досить часто суттєво відрізняються від реальної політики, яка проводиться всередині розвинутих держав. Закликаючи до послаблення ролі держави в економіці, розвинуті країни скорочують функції держави у сфері соціального захисту, але в той же час підвищують роль держави в тому, що стосується підтримки конкурентоспроможності вітчизняних підприємств. Досить часто розвинуті держави практикують завуальовані форми протекціонізму та субсидування власних виробників.

Крім того політика лібералізації проводилась у розвинутих країнах поступово, поетапно, а країни з перехідною економікою та країни, що розвиваються, були змушені лібералізувати свої економіки в короткий термін та за відсутності необхідного законодавства, інфраструктури тощо. Найчастіше це призвело до поглиблення кризових явищ в економіці, загострення соціальної ситуації, розшарування суспільства, захоплення ринків та ресурсів країни іноземними підприємствами (зокрема ТНК).

Вищезазначені явища та наслідки неоліберальної глобалізації породили велику кількість наукових праць, головна думка яких полягає в тому, що неоліберальна глобалізація себе не виправдала і перебуває у стані кризи.

Всесвітньо відомий соціолог І. Валерстайн вважає, що всі процеси сучасності свідчать про кризу сучасної світ-системи. Усі тенденції, які спостерігались століттями, дійшли до певних критичних точок. Сукупна дія цих тенденцій (трендів) створює межі накопичення капіталу та підриває політичні конструкції існуючої світ-системи. Усе це свідчить про те, що сучасна світ-система знаходиться у стані структурної кризи, так званої “термінальної кризи”, вона ввійшла в період хаотичної поведінки. Усе це спричиняє системну біфуркацію та перехід до нової структури, природа якої залишається невизначеною. На думку Валерстайна, що майбутню систему визначити в принципі неможливо, тому що вона відкрита для втручання та творчості людей.

Обґрунтовуючи свою тезу про кризу сучасної світ-системи, Валерстайн вказує на деякі фактори, які з часом унеможливають накопичення капіталу, цим самим торкнувшись самої сутності капіталізму. Валерстайн виділяє три таких фактори або ж тенденції. Перший з них пов’язаний з фактом накопичення капіталу за рахунок низької заробітної плати робітникам, вихідцям із сільських районів. Урбанізація, на думку вченого, завадить накопиченню капіталу у такий спосіб. Другий фактор (або ж тренд, як називає їх сам вчений) – зростання вартості матеріалів, що використовуються у виробництві, частково, за рахунок необхідності включення в ціну виробів витрат на охорону навколишнього середовища. Третій фактор, що діє у тому ж напрямку, – необхідність збільшувати податкову базу для фірм та індивідуальних підприємців та робітників. Цього вимагають соціальні витрати держави, які зростають у зв’язку з необхідністю приборкувати небезпечні класи. Внаслідок цього виникає й посилюється ще одне обмеження прибутку індивідуальних фірм та накопичення капіталу. Але оскільки визначною рисою капіталізму як історичної системи є безперервне накопичення капіталу, вплив усіх трьох трендів припиняє нормальну роботу рушія усієї системи.

За його прогнозом сучасна світ-система проіснує щонайбільше 25–50 років, після чого настане час великих конфліктів та хаосу. Саме в цей період на думку вченого індивідуальні та колективні дії будуть мати більший вплив на майбутнє цивілізації, ніж протягом останніх 500 років [1].

Ще один видатний зарубіжний вчений Пітер Друкер дотримується схожої думки щодо важливості сучасного перехідного етапу. У своїй книзі він визначив своє бачення так: “Кожні декілька сотень років в історії Заходу відбувається різка трансформація. За декілька коротких десятиліть суспільство – його погляди на світ, його основні цінності, соціальна та політична структура, ключові інституції та мистецтво – змінюються. І люди, народжені після цих змін, не можуть навіть уявити світ, в якому були народжені їхні батьки. Саме зараз ми переживаємо подібну трансформацію [2].”

Бернард Літер один з дослідників, що присвятив свою книгу дослідженню грошових відносин (зокрема і локальних грошових систем), виділив у своїх працях чотири так звані “мегатренди” сучасності – старіння людства (збільшення кількості літніх людей), інформаційну революцію, монетарну нестабільність та зміну клімату. Ці чотири мегатренди визначатимуть подальший розвиток людства. Б. Літер також доходить висновку, що “зараз ми беремо участь у структурному зрушенні світової системи, і це зрушення дає нам безпрецедентну можливість перейти до стійкого розвитку [3].

Професор Джозеф Стігліц вважає, що глобалізація у її сучасній формі не досягла успіху. Це явище є сумнівним з екологічного погляду, не робить внеску у стабільність світової економіки. У той же час він відзначає, що глобалізація має й позитивні риси і її можна побудувати так, щоб вона розкрила свій позитивний потенціал.

То як же можна досягти розкриття позитивного потенціалу глобалізації? Чи є альтернатива сучасній неоліберальній формі цього процесу? На сучасному етапі точиться боротьба між прихильниками позиції, яку свого часу озвучила Маргарет Тетчер “There is no alternative”, або скорочено TINA, та позиції THEMBA – “There must be an alternative” (альтернатива повинна бути) [4]. Як і інші форми капіталізму, неолібералізм має історію, а кожна історія має свій початок і кінець. Звичайно ж неолібералізм не може просто зникнути з власної згоди, а швидше внаслідок зіткнення з

протидійною силою та власними недоліками. На сучасному етапі неолібералізму кинули виклик сили, які ще не є до кінця сформованими, але поза будь-яким сумнівом, все впливовішими. Головним завданням цих сил є уявити альтернативу та знайти шляхи втілення цієї альтернативи на практиці. Більшість дослідників та учасників антиглобалістичного руху поділяють думку, що сучасна економіка та суспільство, побудоване на неоліберальних засадах, переживає кризу, але шляхи подолання цієї кризи та можливі альтернативи розвитку кожен з них оцінює по-своєму.

Альтернативи неоліберальній глобалізації досить широко описані як у науковій, так і в пропагандистській літературі. Працюючи над цим дослідженням, автор вивчив альтернативні теорії, що пропонуються, пропагуються та використовуються на практиці антиглобалістами, саме про них і йтиметься нижче. Умовно усі альтернативи можна поділити на три основні категорії. Перша категорія – це модифікації неоліберальної глобалізації, тобто в цьому випадку зміни не торкнуться підґрунтя існуючої системи, друга та третя категорії – альтернативи, що вимагають руйнації існуючої системи, тобто основ неолібералізму, та створення нової парадигми.

Альтернативні підходи першої категорії базуються на переконанні, що можна досягти реальних змін у межах існуючої неоліберальної глобалізації, тобто глобалізація є процесом хоч і об'єктивним, але варіативним. Ці підходи фактично є моделями адаптації суспільства до глобалізаційних процесів, вони передбачають мінімум реформ. Прихильники таких альтернативних підходів вважають, що суспільство може отримувати користь від ринку, за умови якщо будуть застосовувати інновації у державній політиці. На національному рівні важливими є зміни у роботі державних установ та в деяких правових процедурах, особливо у сфері імміграційного права, оскільки вони можуть деяким чином спростити проблеми, що виникають внаслідок глобалізації. У сфері фінансів пропонуються реформи, що базуються на ідеї заохочення інвестування у реальні сектори економіки та включають жорсткіші банківські стандарти, введення обмежень щодо страхових фондів, а також так званий “податок виходу”, який буде штрафом для інвесторів, котрі раптово забирають свої кошти з країни тощо. Крім того особливе значення в пом'якшенні гострих кутів глобалізації може мати соціальний захист населення, особливо в тому, що стосується поглиблення нерівності в світі.

Що стосується реформування на міжнародному рівні, то до цієї категорії належать пропозиції з введення податку Тобіна, що передбачає обкладання усіх транскордонних потоків капіталу невеликим митом. Це повинно сприяти скороченню обсягів спекулятивних операцій та запобігати різкому відтоку капіталу. Крім того пропонується створити “систему завчасного попередження”, щоб повідомляти світову спільноту про появу нових економічних тенденцій; здійснювати заходи, щоб приватні втрати залишались приватними, тобто, щоб держава не була змушена здійснювати інтервенції та покривати збитки, спричинені приватними інвесторами або спекулянтами. Деякі інші пропозиції включають створення світового центрального банку, запровадження напівфіксованих валютних курсів основних світових валют тощо. Треба зазначити, що переважна більшість з цих пропозицій вимагає згоди політичної еліти, яка навряд чи погодиться на такі зміни добровільно, тобто дійсно “нова міжнародна фінансова архітектура” вимагає нової політичної архітектури.

До другої категорії альтернатив належать такі, що вимагають структурних змін та мають на меті суттєво змінити напрямок глобалізації. Прибічники альтернатив цього типу не вдоволені тим, що глобалізація у тій формі, в якій вона існує на сучасному етапі, ставить під загрозу національну самобутність народів, послаблює роль національної держави, поглиблює нерівність та зменшує роль моральних цінностей у сучасному суспільстві. Прихильниками таких альтернатив є релігійні та етнічні організації та угруповання, а також соціал-демократичні партії, вони виступають проти головних структурних елементів сучасної глобалізації, але не виступають проти ринкової економіки як такої.

Третій тип альтернатив – це альтернативи, які вимагають не тільки структурних змін, але й ставлять під сумнів доцільність глобалізації як такої, або ж заперечують життєздатність ринкової економіки та капіталізму взагалі. Потрібно зазначити, що такі альтернативні теорії знаходяться в зародковому стані, або ж мають яскраво виражений утопічний характер.

Особливістю сучасного антиглобалістичного руху є те, за що його часто вважають деструктивним, оскільки у його представників немає чітких кристалізованих ідей та теорій

альтернативного характеру. Але самі представники антиглобалізму не вбачають у цьому нічого поганого. Ілюстративною є заява Герасимова В.С., одного із засновників “International Action Center” антиглобалістичної організації із штаб-квартирою в Нью-Йорку: “Не можна сказати, що ми працюємо зовсім без теорії. Базові ідеї у нас є, і саме ці базові ідеї зробили нас непереможними, вони знайшли відгук серед людей. Але те, що у нас немає розгорнутої теорії, і зробило нас якоюсь мірою невразливими. Світові сили зла знають як боротись з комунізмом, як боротись з іншими теоретичними течіями. А як їм боротись з нами?” [5]. Тобто відсутність розгорнутої теорії, на його думку, не тільки не є недоліком, а й надає певні переваги у боротьбі.

Антиглобалісти визнають, що на цьому етапі справді недостатньо уваги приділяють теорії, хоча головною своєю метою і вважають створення якісно нової людської цивілізації. Ці представники руху знаходяться на стадії соціальних експериментів, під час яких вони шліфують свій досвід та свої теорії. Вони обрали шлях створення певних мікромоделей поведінки, суспільства, держави у конкретних умовах, таким чином вони можуть відразу пересвідчитись чи працює їхня теорія і якими є її наслідки [5].

На думку активістів антиглобалізму, для того, щоб запровадити економічну альтернативу існуючому неоліберальному капіталізму ненасильницьким шляхом (тобто без революції) треба перетворити цілі на методи, тобто треба альтернативу – або її компонент – перетворити на інструмент змін. Такий підхід вважається досить ефективним [6].

Антиглобалістами ефективно втілюються на практиці такі моделі, як економіка дарування, партисипативна економіка, справедлива торгівля, локальні грошові громадські системи тощо. Деякі з громад, що складаються переважно з антиглобалістів-однотумців, розпочали втілювати в життя ідеї стійкого розвитку та добровільного обмеження споживання, застосовуючи нову практику ведення бізнесу та обираючи нові умови життя і праці.

Діяльність антиглобалістичних організацій та угруповань має значний вплив, незважаючи на те, що вони не можуть безпосередньо вирішити більшість з тих проблем, які порушують, але вони мають усі важелі для того, щоб привернути увагу світової спільноти до цих проблем та деякою мірою змінити ставлення до них.

На думку автора, роль антиглобалізму полягає в тому, що вони можуть:

- виносити певні проблеми на розгляд світової спільноти;
- змінювати дискурс;
- впливати на інституційні процедури;
- чинити вплив на зміни в політиці;
- впливати на позицію та поведінку окремих держав.

Якщо ж говорити про роль цього руху у формуванні альтернатив неоліберальної глобалізації, то незважаючи на невелику кількість розгорнутих теорій, антиглобалісти продукують велику кількість оригінальних та корисних ідей у цьому напрямку, втілюючи їх у реальне життя, вони привертають увагу громадськості до проблем глобалізації та вказують напрямок вирішення цих проблем.

Висновки. Зважаючи на все вищенаведене, автором були зроблені такі висновки:

– глобалізація в її сучасній неоліберальній формі не влаштовує більшість населення світу, але цей процес може і повинен приносити користь усім членам світової спільноти, саме тому протягом останніх 20 років на Заході та на теренах колишнього СРСР активно розробляються альтернативні теорії глобалізації;

– за глибоким переконанням учасників антиглобалістичного руху, зміни в сфері економічної глобалізації неможливі без змін у світогляді, без утвердження та насадження таких цінностей, як рівноправність, справедливість, співпраця, без відмови від моделі суспільства, в якому єдиною метою є збільшення прибутку;

– усі альтернативні теорії можна умовно поділити на три групи, а саме: до першої групи належать такі, що не вимагають глибоких структурних змін, але передбачають певне коригування курсу неоліберальної глобалізації; другим типом альтернатив є такі, в основі яких лежать глибокі структурні зміни, особливістю є те, що прибічники цих структурних змін не виступають проти

капіталізму та ринкової економіки як такої; до третьої групи альтернатив можна зарахувати найрадикальніші теорії, які не тільки мають на меті структурні зміни, а й ставлять під сумнів доцільність існування системи, побудованої на ринкових засадах;

– недостатню розвиненість альтернативних теорій представники антиглобалістичного руху компенсують наявністю мікромоделей, які вони успішно втілюють на практиці; до таких мікромоделей можна зарахувати локальні громадські грошові системи, організації справедливої торгівлі, підприємства, що функціонують на засадах партисипативної економіки; общини, що практикують економіку дарування тощо;

– деякі альтернативи, з числа тих, що пропонуються антиглобалістами, мають дещо утопічний характер і не можуть бути повністю реалізовані на практиці, але для того, щоб знівелювати ті негативні тенденції та явища, що спостерігаються в сучасній економіці, людство повинно прагнути до створення справедливішої економічної системи;

– у сучасному однополярному світі антиглобалізм набуває великого значення, як міжнародний актор здатний виносити певні проблеми на розгляд світової спільноти, впливати на інституційні процедури, чинити вплив на зміни у політиці, впливати на позицію та поведінку окремих держав. Саме в цьому й полягає роль антиглобалізму як явища, навіть, якщо на даному етапі антиглобалізм не може самостійно вирішити жодної з означених вище проблем.

1. Wallerstein Immanuel. "Utopistics or, Historical Choices of the Twenty-first Century" // *New York: The New Press, 1998. – P. 112.* 2. Peter Drucker. *Post-Capitalist Society. – New York: HarperCollins, 1993. – P.19.* 3. Bernard Lieter "The Future of Money: Creating New Wealth, Work, and a Wiser World" // *Century, January 2001. – P.352.* 4. Bond, P. *Under the Microscope: The ANC in Power. Southern Africa Report (Toronto), 1995.* 5. *Антиглобализм. Другая Америка! Кто правит Америкой? // 2002.* 6. Brian Martin, *Nonviolence versus Capitalism. London: War Resisters' International, 2001.*

УДК.330.322

Г.М. Мадрига

Інститут підприємництва і перспективних технологій

ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

© Мадрига Г.М., 2004

Проаналізовано діяльність малих підприємств за останніх десять років. Розглядається роль малого підприємства у створенні додаткових робочих місць, наводяться статистичні відомості з тенденцій розвитку малого бізнесу в умовах економічної та правової ситуації в Україні, визначаються позитивні та негативні аспекти функціонування підприємств малого бізнесу.

Стаття містить аналітичні висновки щодо участі малих підприємств в економічному розвитку країни.

The article presented offers analysis of small enterprises' activity within past 10 years. It shows the active part small enterprises take in the national level of employment growth. There are also some statistics on the basic trends of small enterprises' development at the conditions of contemporary economical and political situation in Ukraine, the article distinguishes both positive and negative aspects of small enterprises' commercial and social activity. It includes analytical conclusions about small enterprises' participation in economical development of our country.

Постановка проблеми. Розглянуто значення малого бізнесу як елемента ринкової економіки, оскільки сектор малого підприємництва – необхідний елемент будь-якої розвиненої господарської системи, без якої економіка та суспільство загалом не можуть нормально функціонувати та